

Дәріс № 1. Реализм теориясы.

Дәріс жоспары:

1. Реализм теориясының принциптері.
2. Саяси реализмнің классикалық және неоклассикалық емес нұсқалары.

Дәріс мақсаты: саяси реализм халықаралық қатынастар туралы шетелдік және отандық ғылымда ең танымал теория болып табылады. Жалпы реализм теориясының мәнін ашу, осы реализм өкілдерінің еңбектерімен және зерттеген негізгі идеяларымен таныстыру.

Оқытудың техникалық құралдары: слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері: проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

Дәріс мазмұны:

1. Реализм – әлемдік саясат зерттеулеріндегі аса көне теориялық әдістердің бірі және аталмыш ғылыми мектеп халықаралық аренадағы барлық оқиғаларды дәл және шынайы зерттеу мен сипаттауға тырысты. Классикалық реализмнің бастауында Чикаго университетінің профессоры Г. Моргантау тұрды (1904- 1980). Г. Моргантау классикалық саяси реализм теориясына негіз болған принциптерді қалыптастырады:

1. Саясат объективтік заңдарға бағынады, олар адамзат табиғатына негізделеді. Аталмыш заңдар адамның еркіне тәуелді емес және оларды өзгерту мүмкін емес, яғни қоғамды қалаулар емес, объективтік заңдар басқарады, ондағы басты мақсат осы заңдарды табу және көрсету болып табылады.

2. Саяси реализмнің басты категориясы билік терминдерінде айқындалған мүдде ұғымы болып табылады және әңгіме шын мәнінде ұлттық мемлекеттік мүдде тұрағында болып отыр. Реализмнің өкілдері оларды тұрақты, негіз қалаушы және өтпелі, аралық мүдде деп бөледі.

3. Сыртқы саясатта «ұлттық күш» (куат) үлкен рөл атқарады және ол «мемлекеттік күш-куат», «мемлекеттің сыртқы саяси әлеуеті» сияқты ұғымдарға неғұрлым жақын. Әңгіме мемлекеттің сыртқы саясаты мақсаттарына қол жеткізу үшін іске қоса алатын ресурстары туралы болып отыр.

4. Саяси реализм табысты саясаттың моральдық ұстанымдары мен талаптарының сәйкессіздігінен құтылу мүмкін емес екенін мойындайды. Саяси реализмнің постклассикалық нұсқасы С. Хантингтонның өркениеттер қақтығысы тұжырымдамасына байланысты 1993 жылы жалғасын тапты. С. Хантингтонның негізгі идеялары:

1. Әлемдік саясаттың басты акторлары тарихы, тілі, дәстүрі және дінімен ерекшеленетін мәдени қауымдастықтар ретінде айқындалатын өркениеттер болып табылады.

2. Өркениеттер нақты шектермен бөлінген нақты қоғамдарды білдіреді. Негізгі өркениеттерге С. Хантингтон батыс, конфуцийшілдік, жапон, ислам, индуистік, славян-православ, латынамерикалық және біршама күмәнмен африкалық өркениеттерді жатқызады.

3. Өркениеттер арасындағы қарым-қатынастар, реализмнің классикалық нұсқасындағы мемлекет арасындағы қатынастар сияқты қақтығысты күйінде қалып отыр. Қақтығыстардың негізінде экономикалық және саяси мүдделерге қарағанда ара қатынасын белгілеу айтарлықтай қиынға түсетін құндылықтар мен сенімдер арасындағы айырмашылықтан тұратын өркениеттік ерекшеліктер жатыр. Шабуылдаушы реализм теориясының негізгі ережелері. XX ғасыр соңында шабуылдаушы реализм теориясы пайда болды, оның негізін салған Дж. Миршаймер болды. Шабуылдаушы реализм теория өз алдына классикалық реализмге қайта оралуды білдіреді, себебі оның негізгі ережелері Г. Моргентау тұжырымдарымен сай келеді. Бұл ұқсастықтар халықаралық қатынастар табиғатының өзгермеуіне, оның анархиялылығына, оның салдары ретінде «барлығының барлығына қарсы соғысы», әлемдік саясаттың белгілі, ірі ойыншылары ретінде сверхдержавалардың болуына, «билік терминдерінде көрініс тапқан мүдделерге», мемлекеттердің халықаралық қызметіндегі негізгі стимул ретінде өзгермейтін мотивтер мен қауіпсіздікті қамтамасыз етуі, соңында қуаттылықтың басты көрсеткіші және халықаралық аренада мақсатқа жетудің сұрағы ретінде әскери күш саласына қатысты. Сонымен қатар, Д. Миршаймер өз теориясының К. Уолтцтың неореализм теориясымен ұқсастығын көрсетеді, яғни мемлекеттердің тәртібі халықаралық жүйенің конфигурациясымен (полярылығымен) және құрылымдық факторларымен (анархия және билікті жіктеу) анықталады және басқарылады. Көрсетілген теорияларды Д. Миршаймер өзгелерден жоғары қоюының себебі, олардың авторлары саяси реализмнің жалпы ережелерін қарастырумен қатар, халықаралық саясаттың өрбуінің өзіндік жобасын ұсынуымен ерекшеленеді. Барлық реалистер сияқты, Г. Моргентау және К. Уолтцтың талқылауларының бастауы ретінде халықаралық саясаттың негізгі түсіндіруші факторы болып сверхдержавалардың билік пен күшке ұмтылуы деген тұжырымдаманы айтуға болады. Экономикада ақша қандай рөл ойнаса, халықаралық саясатта билік сондай рөл атқарады. Билік бұл сверхдержавалық саясаттың валютасы, оны иеленуге ұмтылу мемлекеттерді өзара өткір әрі тұрақты бәсекелестікке әкеледі. Халықаралық саясат нөлдік мөлшермен ойынға тең: ойыншылардың біреуінде билік қаншалықты көп болса, екіншілерінде ол соншалықты аз болады. Мұндай жағдайлардан шыға отырып, Г. Моргентау да, К. Уолтц та неліктен мемлекеттер билікке ұмтылады және олар қанша көлемдегі билікті иеленуі керек екендігін әрқайсысы әртүрлі тұжырымдағанымен, ортақ осыларды түсіндіреді. Саяси реализмді жалпылай, оның көрсетілген ерекшеліктеріне ерекше тоқтала отырып, Д. Миршаймер сонымен қатар,

қазіргі халықаралық реалийлерді түсіндірудегі олардың шектеулілігін көрсетуге ұмтылады. Мысалы, Моргентау мемлекеттердің билікке ұмтылуы оларға тән сипат екендігін және дәл осымен сверхдержавалардың агрессивті әрекетін түсіндіреді. Мультиполярлы жүйелер, Г. Моргентау бойынша, өзгелерге қарағанда тұрақтырақ, себебі ең алдымен оларда көрсетілген ұмтылыс салыстырмалы түрде үлкен «легитимділік» алады. Сөйтіп, «адамзат табиғатының реализмі» тарапынан сверхдержавалардың басты мақсаты халықаралық саясаттағы басымдыққа ие позицияларды жаулап алуға дейін баратын билікті максималды ұлғайту болып табылады. К. Уолц сверхдержавалардың тума агрессивтілігі туралы тезисті қолдамайды. Ол сверхдержавалардың халықаралық саясаттағы басты мақсаты жеке қауіпсіздікті ұлғайтуға ұмтылуында екендігін көрсетеді. Алайда халықаралық жүйе құрылымы қауіпсіздікке ұмтылушы мемлекеттерді билікті иеленуде өзара бәсекелесуге ұмтылдырады, себебі ол анархия жағдайында аман қалуға көмектеседі. Өз бәсекелестерін әлсірету стратегиясы өз қауіпсіздігіне келер қауіп болмағанда немесе деңгейі минималды болған жағдайда әбден мүмкін. Сондықтан да, мемлекеттер көбіне жүйеде қалыптасқан күш теңдігін бұзғаннан көрі, соны қолдауға бейім келеді. Олар балансты бұзу әрекеттерінде агрессияның потенциалды құрбандары бұзушыға қарсы бірігеді де оның жеке билігін күшейту мақсатын болдырмайды. Д. Миршаймер терминологиясы бойынша, К. Уолц теориясы – бұл «қорғанышты реализм», бұның позициясынан сверхдержава үшін қауіпсіздікті сақтау және аса көп билікке ұмтылмау маңызды болып табылады. Бұлай болмаған жағдайда, ол өзіне қарсы өзге держава бастаған одаққа жолығуы мүмкін. Басқаша айтқанда, ол билікті ұлғайту жағдайында иеленетіннен де көп шығынға ұшырауы мүмкін. Билікті сақтауға ұмтылу нәтижесінде оны ұлғайтуға деген ұмтылыс күшейе түседі. Бұның барлығы да сверхдержаваларға күш теңдегін сақтауға мәжбүрлейді. Д. Миршаймер қорғанышты реализмді ұнатпайды. Біріншіден, ол қауіпсіздікті сақтауға, нәтижесінде статус квоның сақталуына ұмтылады деген тұжырыммен келіспейді. Халықаралық жүйе сверхдержавалар өз бәсекелестер есебінен өзіндік күшті ұлғайту мүмкіндіктерін іздеу үшін күшті стимулдар туындатады. Мемлекеттер әрқашан өмір сүріп отырған күш қатынасын өз пайдасына қарай өзгерту мақсатында пайда шығындардан артық болған жағдайлардың артықшылықтарын пайдаланып қалуға ұмтылады. Сонымен қатар, олар билік тепе-теңдігін бұзуға бейім болуымен қатар, өз бәсекелестерінің максималды әлсіретуді көздейді. Сверхдержава әрине, осы өмір сүріп отырған күш балансын сақтауға ұмтылады, егер де ол оның бұзылуы бұл державаның күшінің әлсіреуіне және өзге сверхдержаваның билігінің ұлғаюына әкелсе мүдделі болмақ. Алайда, егер де ол осы өмір сүріп отырған тепетеңдіктің бұзылуы оған пайда әкелсе сонымен қатар, мұндай бұзылудың мүмкіндіктерін иеленетін болса, бұндай мемлекеттер

статус қвоның және қауіпсіздіктің сақталуына емес, өз пайдасына орай күш қатынасының өзгеруіне ұмтылатынына сенімді болуға болады. Екіншіден, Д. Миршаймер мемлекеттер өздері ұмтылатын билік көлеміне қатысты жан-жақты ойластыруға ұмтылады дегенмен де келіспейді. Белгілі афоризмді қайта қарастыра отырып, шабуылдаушы реализм тарапынан «билік көп болмайды» деп айтуға болады. Сверхдержавалар халықаралық жүйе ерекшеліктеріне орай, әрқашан өз билігін ұлғайтуға ұмтылады. Осы жүйедегі жалғыз гегемон болу олардың соңғы мақсаттары болып табылады. Үшіншіден, қорғанысты реализмдегі мемлекеттер арасындағы қарулы қақтығыстар мен соғыстар себептерімен де Д. Миршаймер келіспейді. Неореализм теориясы, оның ойынша бұл себептерді түсіндіретін терең мағыналы түсіндермелерді ұсынбайды, керек десе сверхдержаваларға соғыстардың әкелуі мүмкін пайдалары туралы сөз де қозғалмайды. Ол соғыс мемлекеттер стратегиясындағы қателесулер мен сенімсіздіктің нәтижесі деген тұжырымдармен ғана шектеледі. Шын мәнінде, шабуылдаушы реализм тарапынан соғыстардың басты себебі мемлекеттердің өз билігін барынша ұлғайтуға ұмтылуында жатыр және бұл сверхдержавалардың басты қасіреті болып табылады. Сонымен, неореализм сияқты құрылымдық теория болып табылатын шабуылдаушы реализм сонымен қатар, классикалық реализмге оралу болып табылады. Миршаймер Моргентаудың мемлекеттің өз билігін ұлғайтуға және максимизациялауға деген тума ұмтылысы және сверхдержавалардың халықаралық саясатта гегемонияға ұмтылысы туралы тезистерін қолдайды. Сонымен қатар, «адам табиғатының реализміне» қарағанда шабуылдаушы реализмде сверхдержавалардың іс-әрекеті ең алдымен халықаралық жүйенің құрылымымен шарттасады. Ол сонымен қатар, классикалық реализмнің екіполярлы жүйеге қарағанда мультиполярлы жүйе тұрақтырақ деген тұжырыммен келіспейді. Бұл жерде шабуылдаушы реализм К. Уолтцтің көпполярлылық жанжалдардың көптігімен сипатталады деген тұжырымын қолдауға бейім. Алайда, егер неореализм биполярлы әлем құрылымын көпполярлы әлем құрылымына қарсы қойса, Д. Миршаймердің түсіндіруінше оған қарама-қарсы орнына оған қарағанда тұрақтылықты кепілдендіретін жүйе ретінде жалғыз сверхдержава басқаша айтқанда бірполярлы әлемді көрсетеді. Осылай, саяси реализмнің жаңаша нұсқасы қазіргі американдық әкімшілік жүргізіп отырған АҚШ-тың әлемнің өзге елдеріне жүргізіп отырған басымдық стратегиясын ақтайды.

2. Саяси реализмнің классикалық және классикалық емес нұсқалары. Саяси реализмнің классикалық мектебі соғыс аралық кезеңде және екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін бірден либералды идеализм өкілдерімен пікірталас кезінде бекітіледі (халықаралық қатынастар теориясындағы "бірінші үлкен дау"). Пікірталас тақырыбы халықаралық

қатынастардың табиғаты, күш пен зорлық-зомбылықтың рөлі, халықаралық қатынастар актерлерінің мақсаттары мен құралдары мәселелері болды. Саяси реализм идеализмді жойқын сынға ұшыратып қана қоймай, атап айтқанда, сол кездегі мемлекет қайраткерлерінің идеалистік иллюзиялары Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуына айтарлықтай ықпал еткенін көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар өте жұқа теорияны ұсынды. Оның ең танымал өкілдері-Рейнхольд Нибур, Фредерик Шуман, Джордж Кеннан, Джордж Шварценбергер, Кеннет Томпсон, Генри Киссинджер, Эдвард Карр, Арнольд Уолферс және т. б. Бұл бағыттың сөзсіз көшбасшылары неміс тектес американдық ғалым Ганс Моргентау мен француз ғалымы Реймон Арон болды. Моргентау АҚШ-тың өзінде де, одан тыс жерлерде де саясаттанушы студенттердің көптеген буындарының тақта кітабына айналған еңбекке ие. Бұл "ұлттар арасындағы саяси қатынастар. Билік пен бейбітшілік үшін күрес". Бірінші басылым 1948 жылы жарық көрді, содан бері кітап ағылшын тілінде бірнеше рет қайта басылды, бірақ орыс тілінде, өкінішке орай, Моргентаудың осы классикалық еңбегінің үзінділері ғана шығарылды. Мұнда біз, мүмкін, осы жұмыстың ең танымал орны - саяси реализмнің алты қағидасы, онда осы мектептің маңызды идеялары шоғырланған түрде тұжырымдалған. Моргентау жазғандай, бұл принциптер жиі түсінілмейді, сондықтан ол оларға егжей-тегжейлі тоқталады. Бірінші қағидатта екі негізгі ереже атап өтіледі - саясат, жалпы қоғам сияқты, адамның табиғатына негізделген объективті заңдарға бағынады және бұл заңдар ежелгі заманнан бері өзгеріссіз қалады, яғни олар мәңгілік. Екінші қағида, мүмкін, алтаудың ең маңыздыларының бірі, аталған заңдардың бірінің мәнін ашады, атап айтқанда рационалды сыртқы саясаттың объективті заңы, ол келесідей көрінеді - сыртқы саясат "билік категорияларында көрсетілген мүддеге" ("interest defined as power") бағынуы керек. Мұнда бірнеше түсініктеме беру керек. "Қуат" термині-түпнұсқа мәтінде қолданылатын ағылшын тіліндегі "куат" терминінің аудармасы. Бізге Моргентау мәтініне сүйене отырып, ол әлі де мемлекеттің басты мүддесі болуы керек "ықпалды" білдіреді. Алайда, Моргентаудың пікірінше, бұл ықпалды тек мемлекеттің күшіне сүйене отырып жүзеге асыруға болады. Екінші қағидатта рационалды сыртқы саясаттың көрсетілген формуласы егжей-тегжейлі түсіндіріледі. Сонымен, Моргентау сыртқы саясатты бағалауда екі қарапайым қате түсініктен аулақ болу керек - мұны мотивтер мен идеологиялық ұрандар арқылы жасау керек деп жазады. Мотивтер-ең иллюзиялық психологиялық құбылыс. Біз өз мотивтерімізді толық білеміз бе, ғалым сұрақ қояды. Ал басқалардың мотивтері туралы не айтуға болады? Бірақ біз субъектінің ниетіне енген болсақ та, бұл оның сыртқы саясатын түсіндіруге немесе болжауға мүмкіндік бермейді. Тарих көрсеткендей, адамгершілік саласында да тікелей тәуелділік жоқ ("тозаққа апаратын жол жақсы ниетпен төселген"). Моргентау келтіретін мысал-1930

жылдардағы ағылшын Премьер-Министрі Чемберленнің саясаты, ол жеке билікті іздемеді, бірақ гитлерлік Германияны тыныштандыру арқылы бейбітшілікке жол іздеді, бірақ бұл саясат Екінші дүниежүзілік соғысты сөзсіз етті. Моргентау идеологиялық тәуелділіктерге қатысты саяси реализм саяси идеалдарға немқұрайлылық танытпайтынын атап өтті. Ол тек қалаған және мүмкін болатын нақты айырмашылықты талап етеді. Саясаткер тек қалағанын басшылыққа алған кезде, саясат қисынсыз сипатқа ие болады. Оны зерттеу үшін саяси теория емес, психоанализ әдістері қажет. Осындай идеологияланған иррационалдылықтың мысалы ретінде Моргентау 1950-1960 жылдардағы Үндіқытайдағы американдық сыртқы саясатты келтіреді (оның кітабының кейінгі басылымдарында). Ғалымның пікірінше, саяси реализм теориясын фотосуретке қарама-қарсы портретпен салыстыруға болады. Фотосуретте біз нақты процесті, оқиғалар барысының сыртқы көріністерін көреміз. Портрет адамның мәнін көрсетеді және егжей-тегжейлер болмауы мүмкін. Сонымен, саяси теорияда мүдделер мен әсерлерге баса назар аударылады, ал мотивтер мен басқа да мәліметтер алынып тасталады. Үшінші принцип объективті заңдар мен реалистік саяси теорияның категориялары сұйық және өзгермелі, оларды танымастай өзгертетін көптеген жағдайлар арқылы жүзеге асырылады деп тұжырымдайды. Бұл мәлімдеме Моргентаудың шынайы болғанын дәлелдейді. Шын мәнінде, егер сіз шынайы сыртқы саясаттың формуласын еске түсірсеңіз, онда мүдделер мен оларды жүзеге асыру тәсілдері уақыт өте келе өзгередінін мойындауыңыз керек. Бірақ саяси реалистер мен Моргентау тұрғысынан маңызды нәрсе өзгермейді: "реалист шындыққа сәйкес келмейтін дерексіз идеяның соңғысын қабылдауға қабілетті екенін ешқашан мойындамайды". Бұл ойда Моргентау кітабын жазу кезінде саяси реализмнің басты қарсыласы-либералды идеализммен дау-дамай айқын көрінеді.

Соңғы үш қағида саяси реалистер мен "моралист-заңгерлер" (Моргентаудың либералды идеалистері деп атаған) арасындағы даудың негізгі өзегіне, атап айтқанда саясаттағы және халықаралық қатынастардағы моральдың рөлі туралы мәселеге арналған. Төртінші қағидада, бір қарағанда, парадоксалды тұжырым бар: реализм саяси әрекеттердің моральдық маңыздылығын мойындайды. Саясаттың этикалық мазмұны туралы мәселе бойынша реалистер мен идеалистер арасында дау туындайды. Заңгер моралистер халықаралық-саяси әрекеттердің әмбебап (жалпыадамзаттық) моральдық принципін жақтады, бұған реалистер келіспеді. Алайда, Моргентаудың одан әрі түсіндірмелерін барлығы өз орындарына қояды. Оның пікірінше, ең жоғары саяси ізгілік-бұл олардың салдарын ескере отырып, өз іс-әрекеттерінің парасаттылығы. Бұл принцип Макс Вебердің қалай жіктелгеніне мораль - "сендіру этикасы" және "жауапкершілік этикасына" сәйкес келеді. Бұл "жауапкершілік этикасы" немесе саяси Этика, әмбебап (жалпы адамзаттық) этикадан

айырмашылығы, Моргентау мойындайды және қорғайды. Сонымен қатар, ғалым моральдық заңдардың әмбебаптығын растайтын этикадан айырмашылығы, саяси теория оларды тарихи уақыт пен жергілікті жағдайларға байланысты өзгертеді деп санайды. Бесінші принцип белгілі бір ұлттың моральдық сәйкестігін және әмбебап моральдық заңдарды жоққа шығарады. Моргентау атап өткендей, әр уақытта жеке ұлттар өздерінің моральдарын әмбебап ретінде көрсете алды, бірақ бұл негізінен мүмкін емес. Бұл тезистің жақсы дәлелі-жаһанданудың қазіргі кезеңі, ол басқа атауға ие болды-батыстану. Батыс, ең алдымен американдық құндылықтар мен өмір салты бүкіл әлемде таратылады. Нәтижесінде олар өздерінің табиғи құндылықтары мен адамгершілік принциптерін реанимациялауға бағытталған әртүрлі елдерде көптеген сепаратистік сезімдерге әкелетін наразылық қозғалыстарын тудырады. Ақырында, алтыншы принцип саяси саланың ерекшелігін растайды. Ол өзінің заңдары мен принциптеріне бағынады, олардың бастысы - күш (ықпал) категорияларында көрсетілген қызығушылық. Мысалы, экономист қызығушылықты байлық ретінде қарастырады, заңгерді іс - әрекеттің құқыққа, этикаға-моральдық нормаларға сәйкестігі қызықтырады. Экономист: "бұл саясат байлықты өсіру тұрғысынан тиімді ме?». Адвокат: "бұл саясат заңдарға сәйкес келе ме?». Этик: "бұл саясат моральдық нормаларға сәйкес келе ме?». Саясаткер: "бұл саясат ұлттың күшіне қалай әсер етеді?». Моргентау заңдар мен басқа саланың категорияларын саясатқа көшіруде моральдық-легалистік көзқараспен басты айырмашылықты көреді. Моргентаудың бір мысалы АҚШ-тың Қытай Халық Республикасын тану мәселесіне қатысты. 1949 жылы моральдық сұрақ туындады - Америка Құрама Штаттарына коммунистік Қытайға қалай қарау керек? Моральдық-заңгерлік тұрғыдан тану мүмкін емес еді. Реалистік көзқарас басқасын белгіледі: екі жақтың да, олардың артындағы күштердің де мүдделерін бағалау қажет. Ол кезде Қытай үлкен территориясы мен үлкен халқы бар өте күшті мемлекет болды. Алайда, АҚШ ҚХР-мен дипломатиялық қарым-қатынас орнатқанға дейін және оның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне Тайваньның (Қытай Республикасының) орнына тұрақты мүше ретінде кіруін қолдағанға дейін 1970 жылдарға дейін үстемдік еткен моралистік тәсіл жеңіске жетті.

Моргентау саяси реализмнің алты қағидасын қарастыруды аяқтай отырып, қорытынды жасайды: реализм өз көзқарасынан басқа тәсілдердің маңыздылығын төмендетпейді. Бірақ әркімнің өз саласы бар деп санайды. Өйткені, адам әртүрлілікте біртұтас: ол "саяси адам" ғана емес, "экономикалық адам" және "діни адам". Барлық адам барлық ғылымдар мен тәсілдерді үйренуі керек. Бірақ бір саланы зерттеу үшін басқа салалардан абстракция қажет.

Деңгейлік тапсырмалар:

1–деңгейлік сұрақ. Шабуылдаушы реализм теориясына анықтама беріңіз.
1 –деңгейлік сұрақ. Уолц теориясы –«қорғанышты реализм» жайлы ақпарат беріңіз.

2–деңгейлік сұрақ. Саяси реализмнің классикалық нұсқалары дегеніміз не?

2–деңгейлік сұрақ. Саяси реализмнің классикалық емес нұсқалары дегеніміз не?

3–деңгейлік сұрақ. Моргентаудың саяси реализмнің алты қағидасына тоқталыңыз.

ОБӨЖ тапсырмалары: Реализм теориясы.

БӨЖ тапсырмалары: Г. Моргентау классикалық саяси реализм теориясына негіз болған принциптерді атаңыз.

Негізгі әдебиеттер:

1. Л.М.Иватова, Ә.С.Қайдарова, Ә.Т.Мухитденова. Халықаралық қатынастар теориясы, оқу құралы, 2019
2. Л. К.Торбьорн, _____ Қазақ тіліне ауд. Н.Сайбекова, Ж.Бурибаева. Халықаралық қатынастар теориясының тарихы. Монография. Алматы: Дәуір, 2017.
3. Д.М.Мажиденова, К. Г.Шерьязданова. Теория международных отношений. Оқу құралы, 2019.
4. И.А.Черных. Теория международных отношений. Учебное пособие. Алматы, 2019.
5. А.Г.Дугин. Геополитика и Международные Отношения. Т. 1, Монография, М.: Евразийское Движение, 2012.
6. M.Criffiths. Uluslararası ilişkilerde temel düşüncüler ve teoriler. Ankara, 2011.
7. T.İskit. Diplomasi: Tarih, teorisi, kurumları ve uygulaması. Ankara, 2012.

Қосымша әдебиеттер:

1. Антюхина-Московченко В.И., Злобин А.А., Хрусталеv М.А. Основы теории международных отношений.-М.,2014
2. Введение в теорию международных отношений./Под ред. А.С.Манькина.-М.,2014
3. Загорский А.В., Лебедева М.М. Теория и методология анализа международных переговоров.-М.,2014
4. Назарчук А.В. Этика глобализирующегося мира. - М., 2014.
5. Цыганков П.А. Международные отношения. М., 2014.
6. Rosenau J. Turbulence in the World Politics. L., 2014.